UDK 37.015.3:005.591.6

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL ETISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Qodirqulov Nodirbek Hamroqul o‘g‘li,
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi

Zamonaviy ta’lim tizimida ta’lim sifati nafaqat o‘quvchilarning akademik natijalari, balki ularning psixologik farovonligi, ijtimoiy moslashuvi, emotsional barqarorligi va shaxsiy rivojlanishi bilan ham belgilanadi. OECD tadqiqotlarida o‘quvchi farovonligi ta’lim natijalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ko‘p o‘lchovli hodisa sifatida talqin etiladi [1]. UNESCO tomonidan ham ta’lim muhitida sog‘lom, xavfsiz va inklyuziv sharoitlarni yaratish zarurligi ta’kidlangan [13; 14].

Shu nuqtayi nazardan, ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatning mazmunini yangilash, uni faqat mavjud muammolarga javob beruvchi faoliyat shaklidan profilaktik, rivojlantiruvchi va ta’lim oluvchining individual ehtiyojlariga asoslangan kompleks qo‘llab-quvvatlash tizimiga aylantirish dolzarb vazifalardan biridir. Psixologik xizmatning zamonaviy modeli o‘quvchining nafaqat muammolarini aniqlash va bartaraf etishga, balki uning kuchli tomonlarini rivojlantirish, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini shakllantirish va ta’lim muhitida psixologik xavfsizlikni ta’minlashga yo‘naltirilishi lozim.

Tadqiqotda tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan, profilaktik va ekologik yondashuvlardan foydalanildi. Ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va konseptual modellashtirish metodlari qo‘llanildi. Bronfenbrennerning ekologik yondashuvi shaxs rivojlanishini oila, maktab va ijtimoiy muhitlarning o‘zaro ta’siri bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqish imkonini beradi [2]. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy yondashuvi esa shaxs rivojlanishida ijtimoiy hamkorlik va ta’lim muhitining ahamiyatini asoslaydi [3].

Mazkur nazariy yondashuvlar psixologik xizmatni faqat individual muammo bilan ishlash doirasida emas, balki ta’lim oluvchining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy, oilaviy, pedagogik va psixologik omillar tizimi sifatida o‘rganish imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqotda zamonaviy psixologik xizmatni tashkil etish bo‘yicha xalqaro ilmiy manbalar va dalillarga asoslangan psixologik amaliyot tamoyillari tahlil qilindi [4; 5].

Psixologik xizmat ta’lim oluvchilarning psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning ta’lim muhitiga moslashuvini ta’minlash, psixologik qiyinchiliklarning oldini olish hamda zarur hollarda korreksion yordam ko‘rsatishga yo‘naltirilgan kompleks faoliyatdir. Zamonaviy psixologik xizmat modelida diagnostika, profilaktika, maslahat, rivojlantirish va monitoring bir-biridan ajratilgan

faoliyatlar sifatida emas, balki yagona tizimning o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlari sifatida qaralishi lozim [4; 5; 8]. Bunday yondashuv psixologik xizmatning samaradorligini oshirish, ta’lim oluvchilarning ehtiyojlarini o‘z vaqtida aniqlash va ularga mos psixologik-pedagogik yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Zamonaviy psixologik xizmatning muhim yo‘nalishlaridan biri individualizatsiyadir. O‘quvchilarning psixologik xususiyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari, motivatsiyasi, rivojlanish sur’ati va ijtimoiy tajribasi bir-biridan farq qiladi. Shu sababli psixologik yordam yagona andozaga asoslanmasdan, har bir ta’lim oluvchining individual rivojlanish ehtiyojlari va mavjud resurslariga moslashtirilishi zarur. Individual yondashuv diagnostika natijalarini chuqur tahlil qilish, shaxsning kuchli jihatlarini aniqlash va unga mos rivojlantiruvchi strategiyani ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Psixologik xizmatning yana bir muhim yo‘nalishi profilaktik yondashuv hisoblanadi. Bunda psixologik muammo yuzaga kelganidan keyin unga javob berishdan ko‘ra, xavf omillarini erta aniqlash va ularning salbiy ta’sirini kamaytirishga ustuvor ahamiyat beriladi. Maktabga asoslangan psixologik dasturlar bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar ayrim profilaktik intervensiyalar o‘quvchilarning xavotir, depressiv holatlar va xulq-atvor bilan bog‘liq muammolarini kamaytirishga xizmat qilishi mumkinligini ko‘rsatadi [18]. Shu bois ta’lim muassasalarida profilaktik ishlarni muntazam tashkil etish, o‘quvchilarning emotsional holati, ijtimoiy moslashuvi va xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni erta aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologik xizmatni ijtimoiy-emotsional ta’lim bilan integratsiyalash ham zamonaviy yondashuvlarning muhim tarkibiy qismidir. CASEL modeli o‘z-o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ijtimoiy anglash, munosabatlarni boshqarish ko‘nikmalari hamda mas’uliyatli qaror qabul qilishni asosiy kompetensiyalar sifatida belgilaydi [17]. Durlak va hammualliflarning meta-tahlili maktabga asoslangan ijtimoiy-emotsional ta’lim dasturlarining o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalari hamda akademik natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatgan [6]. Keyingi tadqiqotlar ham maktabga asoslangan ijtimoiy-emotsional ta’lim dasturlarining uzoq muddatli ijobiy ta’sirga ega bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi [7]. Shu sababli psixologik xizmat doirasida o‘quvchilarning emotsiyalarni anglash va boshqarish, ijtimoiy munosabatlarni samarali tashkil etish, nizolarni konstruktiv hal qilish hamda mas’uliyatli qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish ham psixologik xizmatning innovatsion imkoniyatlarini kengaytiradi. Elektron diagnostika vositalari, raqamli monitoring tizimlari, onlayn maslahat va masofaviy psixologik yordam xizmatlari psixolog faoliyatining tezkorligi va qamrovini oshirishi mumkin. Biroq raqamli texnologiyalardan foydalanishda shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlash, ma’lumotlarni himoya qilish, qo‘llanilayotgan diagnostik metodikalarning validligi va ishonchliligini nazorat qilish hamda kasbiy etika talablariga rioya etish zarur [4]. Shu

jihatdan raqamlashtirish psixologning professional faoliyatini to‘liq almashtiruvchi vosita emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi yordamchi mexanizm sifatida qaralishi lozim.

Psixologik monitoring psixologik xizmatning uzluksizligini ta’minlovchi muhim mexanizmlardan biridir. Monitoring orqali o‘quvchining psixologik holati va rivojlanish dinamikasi muntazam kuzatiladi, ko‘rsatilgan yordamning samaradorligi baholanadi va zarur hollarda individual psixologik-pedagogik yordam strategiyasi qayta ko‘rib chiqiladi. Dalillarga asoslangan psixologik amaliyot ilmiy dalillar, mutaxassisning professional kompetensiyasi hamda xizmat oluvchining individual xususiyatlarini o‘zaro uyg‘unlashtirishni nazarda tutadi [4]. Shu jihatdan monitoring psixologik xizmatda qaror qabul qilishning ilmiy asoslanganligini kuchaytiradi.

Ta’lim muhitida psixologik xizmatni samarali tashkil etish maktabning umumiy psixologik va ijtimoiy muhitini ham hisobga olishni talab qiladi. Maktab ruhiy salomatlik xizmatlarining rivojlanishi psixolog, pedagog, oila va boshqa mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishni taqozo etadi [8; 9]. Bunday integratsiyalashgan yondashuv o‘quvchining muammosini faqat individual psixologik xususiyatlar bilan izohlashdan voz kechib, uning oilaviy, maktab va ijtimoiy muhitini ham kompleks ravishda hisobga olish imkonini beradi.

Ilmiy manbalar tahlili zamonaviy psixologik xizmatning diagnostik, profilaktik, rivojlantiruvchi, konsultativ va monitoring komponentlaridan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida shakllanishi zarurligini ko‘rsatdi. Ushbu komponentlarning o‘zaro integratsiyasi psixologik xizmatni alohida tadbirlar majmuasidan ta’lim oluvchining rivojlanishini uzluksiz qo‘llab-quvvatlash tizimiga aylantirish imkonini beradi.

Zamonaviy psixologik xizmat modelini quyidagi ketma-ketlik asosida ifodalash mumkin: diagnostika → tahlil → individual rejalashtirish → psixologik yordam → monitoring → qayta diagnostika → natijalarni baholash. Mazkur ketma-ketlik psixologik xizmatda qayta aloqa mexanizmini shakllantirib, ko‘rsatilayotgan yordamning natijadorligini muntazam baholash va zarur hollarda amaliy strategiyani o‘zgartirish imkonini beradi.

Psixologik xizmat samaradorligi maktab, oila, pedagog va psixolog o‘rtasidagi hamkorlik darajasiga ham bevosita bog‘liq. Ekologik yondashuv hamda ijtimoiy-emotsional ta’lim konsepsiyasi o‘quvchi rivojlanishini uning atrofidagi turli ijtimoiy muhitlarning o‘zaro ta’siri bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqishni taqozo etadi [2; 17]. Shu sababli zamonaviy psixologik xizmat modelida psixologning faqat o‘quvchi bilan individual ishlashi yetarli emas. Pedagoglar bilan hamkorlik qilish, ota-onalarga psixologik-pedagogik tavsiyalar berish, sinf va maktab muhitidagi psixologik omillarni tahlil qilish ham xizmatning muhim yo‘nalishlari sifatida qaralishi lozim.

Psixologik xizmatning innovatsion modeli, avvalo, muammoni aniqlash va unga javob qaytarishga asoslangan reaktiv yondashuvdan o‘quvchining psixologik farovonligini oldindan qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan profilaktik modelga o‘tishni nazarda tutadi. Bunda erta diagnostika, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni

rivojlantirish, psixologik xavfsiz muhit yaratish, individual maslahat va monitoring o‘zaro bog‘langan holda amalga oshiriladi. Mazkur yondashuv ta’lim tashkilotida psixologik xizmatning barqaror va tizimli faoliyat yuritishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim muhitida psixologik xizmatni innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish ta’lim oluvchilarning psixologik farovonligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning muhim shartlaridan biridir. Psixologik xizmatning diagnostik, profilaktik, konsultativ, rivojlantiruvchi va monitoring yo‘nalishlarini o‘zaro integratsiyalash uning tizimliligi, uzluksizligi va natijadorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Istiqbolda psixologik xizmatni rivojlantirishda individualizatsiya, erta diagnostika, ijtimoiy-emotsional ta’lim, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish, dalillarga asoslangan amaliyot hamda maktab-oila-pedagog hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv psixologik xizmatning an’anaviy reaktiv modelidan profilaktik va rivojlantiruvchi kompleks qo‘llab-quvvatlash modeliga bosqichma-bosqich o‘tish uchun metodik asos yaratadi. Natijada psixologik xizmat ta’lim jarayonining qo‘shimcha elementi emas, balki ta’lim sifati va o‘quvchi farovonligini ta’minlovchi muhim tizimli mexanizm sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Borgonovi F., Pál J. A Framework for the Analysis of Student Well-Being in the PISA 2015 Study. OECD Education Working Papers, No. 140. Paris: OECD Publishing, 2016. DOI: 10.1787/5jlpszwghvvb-en.
2. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. American Psychological Association. Evidence-Based Practice in Psychology: APA Policy Statement. Washington, DC: American Psychological Association.
5. American Psychological Association. School Psychology. Washington, DC: American Psychological Association.
6. Durlak J.A., Weissberg R.P., Dymnicki A.B., Taylor R.D., Schellinger K.B. The Impact of Enhancing Students’ Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions. Child Development. 2011. Vol. 82, No. 1. P. 405–432. DOI: 10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x.
7. Taylor R.D., Oberle E., Durlak J.A., Weissberg R.P. Promoting Positive Youth Development Through School-Based Social and Emotional Learning Interventions: A Meta-Analysis of Follow-Up Effects. Child Development. 2017. Vol. 88, No. 4. P. 1156–1171. DOI: 10.1111/cdev.12864.
8. Weist M.D., Evans S.W., Lever N.A. (Eds.). Handbook of School Mental Health: Advancing Practice and Research. New York: Springer, 2003.

9. Weist M.D., Goldstein A., Morris L., Bryant T. Integrating Expanded School Mental Health Programs and School-Based Health Centers. Psychology in the Schools. 2003. Vol. 40. P. 297–308. DOI: 10.1002/pits.10089.

10. Forman S.G. Implementation of Mental Health Programs in Schools: A Change Agent’s Guide. Washington, DC: American Psychological Association, 2015.

11. World Health Organization. Guidance on Community Mental Health Services: Promoting Person-Centred and Rights-Based Approaches. Geneva: WHO, 2021.

12. World Health Organization. Guidance and Technical Packages on Community Mental Health Services. Geneva: WHO, 2021.

13. UNESCO. Education for Health and Well-Being. Paris: UNESCO.

14. UNESCO, UNICEF, World Bank, WHO. Integrating Health and Well-Being into Education Policy and Planning: A Handbook. 2025.

15. UNESCO-IICBA. Embedding Mental Health and Psychosocial Support in Education. 2025.

16. OECD. Evidence-Based Interventions and Initiatives to Support Student Well-Being in Schools. Paris: OECD, 2024.

17. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). CASEL’s SEL Framework: What Are the Core Competence Areas and Where Are They Promoted? Chicago: CASEL, 2020.

18. Caldwell D.M., Davies S.R., Thorn J.C. et al. School-Based Interventions to Prevent Anxiety, Depression and Conduct Disorder in Children and Young People: A Systematic Review and Network Meta-Analysis. NIHR Journals Library, 2021.